

بازتاب فرامتن تاریخی در مناقب علوی معاصر (مطالعه موردی کارنامه شاعران در آستانه ولایت امیرالمومنین(ع))

چکیده

فرامتن عبارت است از هر آنچه بیرون متن است و بر متن تأثیر دارد؛ فرامتن تاریخی نیز، برآمده از بدنه تاریخ و شامل رویدادهای تاریخی است که در آفرینش ادبی تأثیرگذار است. مناقب علوی از زیرجریان‌های شعر آیینی است که یکی از ویژگی‌های سبکی آن تأثیرپذیری از رویدادهای تاریخ اسلام است که به صورت تلمیح و اقتباس و... نمایان می‌شود. در این پژوهش به بررسی مناقب علوی معاصر در مجموعه شعر *کارنامه شاعران در آستانه ولایت امیرالمؤمنین* (۵ مجلد) از منظر بازتاب فرامتن‌های تاریخی پرداخته شد. پرسش اصلی پژوهش این است که شاعران معاصر تا چه اندازه از رویدادهای تاریخی در منقبت‌سرایی علوی بهره برده‌اند و کمیت و کیفیت آن چگونه است. با بررسی آثار شاعران معاصر این نتیجه حاصل شد که اغلب شاعران معاصر در مناقب علوی از فرامتن تاریخی در سروده‌های خویش استفاده کرده‌اند که همگی آن‌ها منطبق با منابع تاریخی است و بیش‌ترین بسامد تعلق دارد به شهادت علی (ع) و با فاصله آماری قابل توجه جنگ‌های علی (ع)، ازدواج علی (ع) با فاطمه (س) و غدیر خم و کم‌ترین بسامدها مربوط به میلاد ایشان در کعبه و تربیت یافتن توسط پیامبر اکرم (ص) می‌شود. تبیین کلیات رویدادها و مغفول ماندن جزئیات، تکراری بودن مطالب، عدم‌نوآوری و طرح مضامین نو از زوایای تاریخ از ویژگی‌های عمده سروده‌ها ارزیابی شد و تمرکز بر فرامتن شهادت علی (ع) و بسامد اندک سیره ایشان نشانه تأکید شاعران بر بعد احساسی سروده‌ها و غفلت از دیگر اهداف منقبت‌سرایی قلمداد می‌شود که همانا انتقال مفاهیم والای انسانی به مخاطب از راه توصیف ممدوح است.

کلیدواژه: فرامتن تاریخی، مناقب، مناقب علوی، شعر معاصر.

Reflection of Historical Metatext in Contemporary Alawi Perspectives
(Case Study of Poets' Work Collections in the Astana of the Prophet's (Amir al-Mu'minin))

Abstract:

Metatext refers to all elements outside a text that influence its formation. Historical metatexts, in particular, derive from the corpus of history and encompass historical events that shape literary creation. Alavid manāqib (panegyrics) are a subgenre of devotional poetry, and one of their stylistic features is the frequent use of Islamic historical events through allusion, adaptation, and other literary techniques.

This study examines the use of historical metatexts in contemporary Alavid manāqib through the lens of the poetry anthology *The Poets' Work Collections in the Astana of the Prophet's (Amir al-Mu'minin)*. The central research question is: To what extent do contemporary poets utilize historical events in composing Alavid manāqib, and what is the quantitative and qualitative nature of this usage?

An analysis of the poems reveals that most contemporary poets employ historical metatexts in their compositions. These references align with authentic historical sources, with the most frequent being the martyrdom of Imam ʿAlī (a), followed—with a noticeable statistical gap—by events such as his battles, his marriage to Fāṭima (s), and the event of Ghadīr Khumm. The least referenced are his birth in the Kaʿba and his upbringing by the Prophet Muḥammad (s).

Key findings include the dominance of general historical narratives over detailed depictions, repetition of known themes, lack of innovation, and insufficient exploration of lesser-known historical dimensions. The overwhelming focus on the martyrdom of ʿAlī (a) and the relative neglect of his conduct and character suggest a tendency among poets to emphasize emotional aspects of panegyric poetry, often at the expense of its deeper objective—namely, the transmission of profound human values through the portrayal of the praised figure.

Keywords: Historical metatext, Manaqib, Alavi Manaqib, Contemporary poetry

۱. مقدمه

یکی از موضوعاتی که امروزه در حوزه پژوهش در شعر معاصر به آن پرداخته می‌شود فرامتن و تأثیر آن بر آفرینش ادبی است. فرامتن عبارت است از مجموعه مفاهیمی که از طریق پیوندها به یکدیگر متصل شده‌اند و در واقع آن چه بیرون متن است بر متن تأثیر دارد و از متن تأثیر می‌پذیرد. «رابطه فرامتنی می‌تواند در تشریح، انکار یا تأیید یک متن عمل کند.» (نامور مطلق، ۱۳۹۴: ۱۱). در واقع فرامتن‌ها بسیاری از زوایای پنهان متن را نمایان می‌سازند و به معرفی آن می‌پردازند. شاعران و نویسندگان خواه ناخواه از فرامتن‌های گوناگونی در متن خویش بهره می‌جویند و آثار آن‌ها این‌گونه با موضوعات فرامتنی پیوند می‌خورد. بازتاب فرامتن‌ها به شیوه‌های مختلفی صورت می‌گیرد که یکی از رایج‌ترین آن‌ها تلمیح و اقتباس است و به واسطه آن‌ها می‌توان رویدادهای مختلفی را ضمن نظم یا نثر بیان کرد.

تاریخ در معنای پایه‌ای‌ترین اطلاعاتی که از گذشته به جا مانده است فرامتنی است که در آفرینش‌های ادبی، از جمله شعر تأثیرگذار بوده است و شعر معاصر نیز از این قاعده مستثنی نیست. ادبیات و تاریخ پیوندی دیرینه و عمیق با یکدیگر دارند که نشانه آن را در اکثر متون ادبی می‌توان یافت. ادبیات آیینی یکی از جریان‌های شعر فارسی، به ویژه شعر معاصر، به شمار می‌رود. «هر مقوله شعری که صبغه دینی داشته باشد و متأثر از آموزه‌های اسلامی باشد، در قلمروی شعر آیینی قرار می‌گیرد» (محدثی خراسانی، ۱۳۸۹: ۲۵). منقبت‌سرایی یکی از زیرشاخه‌های عمده ادبیات آیینی به حساب می‌آید و پرداختن به شخصیت اهل بیت و ائمه معصوم (ع) از منظرهای مختلف، مهم‌ترین انگاره مناقب است که چگونگی آن به عواملی چون باورهای دینی شاعر، مذهب، گرایش‌های فکری، سبک ادبی و از همه مهم‌تر به میزان شناخت او از ممدوح بستگی دارد. بررسی فرامتن‌های تاریخی که درباره امام معصوم (به ویژه حضرت علی علیه‌السلام) در مناقب ارائه می‌شود از لازمه‌های نقد ادبیات آیینی است. مناقب علوی، یکی از جریان‌های شعر آیینی در طول تاریخ ادبیات ایران است که در شعر معاصر نیز دارای بسامد است. این جریان شعری در مضمون‌پردازی، تحت تأثیر فرامتن تاریخ اسلام و سیره علی (ع) است و از این رو بررسی کیفیت و کمیت این تأثیرپذیری می‌تواند راهی فراخ در سبک‌شناسی این جریان شعری بگشاید.

بررسی صحت و سقم مطالب تاریخی، منابع شناختی شاعر و تلمیحات تاریخی پرتکرار نشان می‌دهد که شعر آیینی تا چه میزان در بازنمایی راستین ابعاد شخصیتی ممدوح کامیاب بوده‌است و چگونه در راستای رسالت ادبیات دینی گام برداشته است. بر این اساس مناقب علوی در شعر معاصر از جمله موضوعاتی است که می‌تواند از منظر تاریخی مورد بررسی قرار بگیرد تا به واسطه آن نحوه عملکرد شاعران در ارائه تصویر تاریخی از حضرت علی (ع) آشکار شود. بر این اساس ۳ جلد از مجموعه کارنامه شاعران در آستانه ولایت امیرالمؤمنین که دربرگیرنده مناقب علوی شاعران معاصر بود از منظر فرامتن‌های تاریخی مورد بررسی قرار گرفت. این مجموعه شعر به همت عزیرالله زبیدی گردآوری و در انتشارات کتاب نیستان به سال ۱۳۸۱ منتشر شده است. مجموعه

مذکور شامل پنج کتاب به شرح زیر است: ۱) عکس رخ یار ۲) با زبان حیرت ۳) در حوالی آفتاب ۴) شعری شبیه سکوت ۵- مثل هیچ کس؛ دو مجموعه عکس رخ یار و با زبان حیرت به دلیل اینکه در برگیرنده مناقب شاعران معاصر نبود از جامعه آماری حذف شد.

جامعه آماری این پژوهش متشکل از ۴۱۵ شعر از ۳۹۱ شاعر است که ۱۷ تن از آنان را زنان تشکیل می‌دهند. نمود تاریخی شخصیت حضرت علی (ع) در سروده‌ها به ترتیب بسامد موضوعاتی از قبیل نحوه شهادت، حضور در جنگ بدر و خیبر، واقعه غدیر خم، چگونگی ولادت و ازدواج با حضرت فاطمه (س) را شامل می‌شود. بسامد عناوین مذکور نشان‌دهنده این است که بازتاب فرامتن‌های تاریخی، از میان رویدادهای مهم تاریخ اسلام، ابتدا بر مفهوم تشیع متمرکز است و پس از آن شخصیت تاریخی حضرت علی از منظر جنگ‌آوری مورد توجه شاعران قرار دارد. بازتاب فرامتن‌های تاریخی در مناقب علوی محدود به رویدادهای مشهور و پرتکرار در ادبیات آیینی معاصر است و نشان‌دهنده عدم تحقیق و مطالعه فردی شاعر و بسنده نمودن به شنیده‌های تاریخی خویش است.

۱-۱. پیشینه پژوهش

با نگاهی به پژوهش‌های مربوط به نقش تاریخ در مناقب علوی درمی‌یابیم که بررسی و تحلیل‌های موجود محدود به وجوه ادبی مناقب علوی بوده‌اند و نقش تاریخ به عنوان یک فرامتن محوری در مناقب، مغفول مانده است. از این رو پرداختن به پژوهشی در این خصوص ضروری می‌نماید. در ادامه به تعدادی از پژوهش‌های مذکور اشاره می‌شود. دو مجموعه مناقب علوی در شعر فارسی (۱۳۷۱) به اهتمام احمد احمدی بیرجندی و مناقب علوی در آیین شعر فارسی (۱۳۸۱) به اهتمام ابوالقاسم رادفر مناقب علوی را به صورت جمع‌آوری شده و مدون در اختیار خوانندگان می‌گذارد. پایان‌نامه‌هایی نیز که مبنای پژوهش آن‌ها مناقب علوی است در ادامه ذکر می‌شود:

جودوی، حسین (۱۳۹۵). مناقب علوی در عصر قاجار (با تکیه بر اشعار سروش اصفهانی، جیحون یزدی و عمان سامانی). استاد راهنما: محمد خدادادی. استاد مشاور: محمدکاظم کهدویی. دانشگاه یزد، پردیس علوم انسانی و اجتماعی.

سنگ سفیدی، شهلا (۱۳۷۵). بررسی مناقب علوی در شعر فارسی سده‌های دهم و یازدهم هجری. استاد راهنما: محمد یوسف نیری. دانشگاه شیراز، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.

کدخدایی، فیروز (۱۳۷۴). مناقب علوی در شعر فارسی از آغاز تا قرن نهم هجری. استاد راهنما: محمد یوسف نیری. دانشگاه شیراز، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.

۲-۱. روش‌شناسی

روش پژوهش به شیوه توصیفی - تحلیلی و مبنی بر مطالعات کتابخانه‌ای است. در این پژوهش ابتدا به بسامدگیری و طبقه‌بندی فرامتن‌های تاریخی موجود در اشعار می‌پردازیم و سپس بررسی صحت و سقم فرامتن‌های تاریخی با استناد به منابع دسته اول تاریخ اسلام انجام می‌شود تا سرانجام کمیّت و کیفیت بازتاب این فرامتن‌ها در شعر معاصر آشکار شود. پس از ذکر نمونه‌هایی از اشعار و بررسی بسامد موضوعات تاریخی در آن‌ها، نتایج حاصل از پژوهش را شرح داده‌ایم. هر یک از فرامتن‌های تاریخی را که در اشعار

به آن اشاره شده است را به صورت عناوین مجزا دسته‌بندی کردیم و سپس روایت هر یک از آن‌ها را از منابع معتبر ذکر کردیم؛ در نهایت با بیان شاهد مثال‌هایی از شاعران، به تحلیل و بررسی آن‌ها پرداختیم.

۱-۳-۴. چهارچوب نظری

۱-۳-۱. فرامتن

منظور از فرامتن «مجموعه سازه‌هایی است که گرچه بیرون از متن قرار دارند اما پیوسته با آن در تعامل هستند و مهم‌ترین آن‌ها عبارتند از رسانه‌ها، ارتباط با ملل دیگر، آحاد انسانی، ایدئولوژی، قدرت سیاسی، اقتصاد، حوادث تاریخی و محیط جغرافیایی» (زرقانی، ۱۳۹۱: ۲۴). در واقع فرامتن عبارت است از آن چه بیرون متن است اما بر متن تأثیر دارد. این تأثیر و رابطه میان متن و فرامتن رابطه‌ای علی و معلولی نیست بلکه بر مبنای نسبتی تناظری است (یگانه، ۱۳۹۳: ۱۱۸). به عبارت دیگر «مجموعه مفاهیمی است که از طریق پیوندها به یکدیگر متصل شده‌اند... نظام‌های فرامتنی از گره‌های اطلاعاتی متصل شده به هم از طریق پیوندها تشکیل شده‌اند؛ به‌طوری که بر اساس مجموعه‌ای از اصول سازماندهی، ساختار همبندی را پدید می‌آورند» (لیبشر، ۱۳۸۷: ۱۲۱-۱۲۲).

منظور از متن همان ادبیات است که تمام جوانب مربوط به بیان، تجسم افکار و صناعات مختلف ادبی و ... را شامل می‌شود و منظور از فرامتن عبارت است از ادبیت یا هر آنچه که در ارتباط با خود نوشتار باشد. نوشتاری که بیشتر حالت خودارجاعی دارد و مانع از آن می‌شود تا بتوانیم به راحتی با دنیای خارج ارتباط برقرار کنیم (اسداللهی، ۱۳۷۹: ۳).

۱-۳-۲. فرامتن تاریخی

اگرچه ادبیات و تاریخ ظاهراً دو مقوله مجزا از هم به نظر می‌آیند اما همواره ارتباطی متناظر میان آن‌ها برقرار بوده است تا آنجا که در بسیاری از ژانرها می‌توان این تأثیر و تأثر را کشف و مورد ارزیابی قرار داد. این رویکرد متکی به استدلالی است که به افق انتظارها شناخته می‌شود به این معنی که «چه با دقت به شیوه رویارویی دوره‌های متفاوت به یک اثر واحد، و چه با دقت به شیوه رویکرد به آثاری همانند در یک دوره، می‌شود هم قاعده‌های ساختاری و «درونی» متن را شناخت، و هم از مشخصه‌های تاریخی اصلی، یعنی از موارد بیرونی متن سر درآورد. افق دریافت‌های متن، در افق انتظارهای دوران تحقق می‌یابد، و این یک نیز به نوبه خود در افق انتظارهای یک مخاطب جلوه می‌کند» (احمدی، ۱۳۸۵: ۴۳۱). شایان ذکر است که تعریف نوین از تاریخ عبارت است از پایه‌ای‌ترین حقایق، از زمان گذشته که درک مفسران تاریخی برآمده از چگونگی تطبیق آن‌ها با شبکه پیچیده ایدئولوژی‌ها، انگیزه‌های اجتماعی، سیاسی و فرهنگی در زمان رویدادهاست (تایسن، ۱۳۸۷: ۴۶۸).

۱-۳-۳. شعر آیینی

«شعر آیینی شعری است که ویژه آیین‌ها و مراسم و مناسبت‌های دینی و غیر دینی است و به موضوعاتی چون نیایش، ستایش، سوگ و سور، تکریم و تجلیل مجالس بزرگان و پاسداشت آیین‌های ملی و منطقه‌ای می‌پردازد» (نوریان و خردمند، ۱۳۹۳: ۲۱). گستره ادبیات آیینی البته فراتر از ادبیات دینی است زیرا آیین‌ها هر چند عمدتاً خاستگاه دینی دارند اما گاه آیین‌هایی هست که خاستگاه آن مسائلی چون ملیت و قومیت است و در ایران نیز نمونه‌هایی از آن را می‌توان نام برد (نجفی، ۱۳۸۹: ۱۹).

از آنجا که بسامد شعر آیینی مذهبی در ادبیات معاصر قابل توجه است این عنوان در شعر مذهبی و البته شیعی منحصر شد؛ «سروده‌هایی که درون‌مایه آن‌ها مسائل و موضوعات یا توصیف شخصیت‌های دینی یا مرتبط با دین باشد و محور اصلی محتوای شعر، به این موضوعات یا شخصیت‌ها اختصاص یابد» (سنگری، ۱۳۹۵: ۱۶). شعر آیینی عرب منشأ شعر آیینی فارسی بوده است و انواع شعر مذهبی در شعر عرب سه موضوع دارد که شامل مقاتل، سیره، منقبت اهل بیت و ائمه اطهار (ع) است (محدثی خراسانی، ۱۳۸۸: ۲۲). هر مقوله شعری که صبغه دینی داشته باشد و متأثر از آموزه‌های اسلامی باشد در قلمرو شعر آیینی قرار می‌گیرد.

۱-۳-۴. مناقب علوی

مناقب جمع منقبت است و در مورد معنای آن آمده است «منقبت آن چه مایه ستایش دیگران و فخر و مباهات شخص باشد» (معین، ۱۳۸۶: ذیل عنوان). می‌توان گفت شعر منقبتی درون خود شعر مقاومت، دعوت به مبارزه، صداقت، صراحت و تعهد نسبت به اهل بیت به شمار می‌رود و برخی ویژگی‌های آن عبارتند از: الف) پایداری و مقاومت؛ یکی از اصول و ویژگی‌های شعر منقبت پایداری و مقاومت است. برخی شاعران از طریق اشعار خویش به مبارزه با حکام جور پرداختند و در دورانی که مدح پیامبر و اهل بیت او مایه رنج و اندوه بود، در جهت مدح و منقبت آنان همت گماشتند. شعر منقبتی در واقع شعر مبارزه و دعوت به استقامت در برابر دشمنان خداست. ب) صراحت؛ صریح و آشکار بودن یکی دیگر از ویژگی‌های شعر منقبت به شمار می‌رود. شاعران منقبت‌سرا بسیار محدود از ابهام لفظی و معنوی در آثار خویش استفاده نموده‌اند. آنان به راحتی هر آنچه در دل داشتند به زبان می‌آوردند و در اشعار خویش بازتاب می‌دادند. ج) صداقت؛ منقبت‌سرایان از اعماق قلب به ممدوح خویش عشق می‌ورزند و به مدح و منقبت او می‌پردازند زیرا تنها هدف آن‌ها از سرودن این قبیل اشعار رضایت خداوند است. شاعران منقبت‌گوی امامان را همان‌گونه که بوده‌اند مورد مدح و ستایش قرار می‌دهند و کم‌تر به مبالغه و اغراق می‌پردازند (جعفری‌گلو، ۱۳۹۳: ۶۲ - ۵۰).

«... منقبت‌سرایی علوی، یعنی به نظم کشیدن و یادکرد نیکی‌ها و بزرگی‌های آن حضرت را به نظم کشیده‌اند» (جودوی، ۱۳۹۵: ۲۱). «اگر چه پیش از قرن هشتم هجری، نمونه‌های موفقی از شعر شیعی را در میان سروده‌های سخنوران پارسی‌گو مشاهده می‌کنیم اما یقیناً قدرت‌گیری و نضج شعر شیعی و التفات کافه شیعیان به مدح و منقبت ائمه (ع) از اواخر قرن هشتم به بعد اتفاق افتاده است» (طغیانی اسفرجانی، ۱۳۷۳: ۲۶۷).

با شکل‌گیری تصوف از بدو تولد اسلام و جایگاه علی (ع) به عنوان سرچشمه ارشاد، هدایت، معرفت، طریقت و حقیقت رودکی و شهید بلخی، نخستین یادکردها را درباره امام علی (ع) سروده‌اند و نخستین ستایش از آن رودکی است (منصف، ۱۳۸۱: ۲۹).

مسعود سعد سلمان، سنایی، اوحالدین محمد انوری، خاقانی، نظامی، عطار نیشابوری، مولوی، سعدی در گلستان و بوستان، حافظ، جامی و ... مستقیم و غیرمستقیم به شخصیت یا سخنان علی (ع) اشاراتی داشته‌اند. بعد از جامی تا دوره معاصر این جریان شعری تداوم یافت، به ویژه از قرن نهم هجری تا پایان عصر صفوی که اکثر شعرای فارسی‌گوی ایرانی و حتی شاعران مهاجر به شبه قاره هند و پاکستان را شامل می‌شود... در میان شعرای قرن نهم به بعد لطف‌الله نیشابور، کاتبی، شاه نعمت‌الله ولی و ابن حسام بیش از دیگر شعرا در مدح علی بن ابیطالب شعر سروده‌اند (صف‌شکن، ۱۳۸۶: ۱۱۱ - ۱۱۰). گرایش‌ها و تمایلات تک بعدی در مناقب به ویژه در زمان قاجار موجب شد که تفکرات دینی و منقبت‌سرایی رو به فراموشی برود و پس از آن نیز با ظهور ناگهانی موج غرب‌گرایی در دوران قاجار و پهلوی، تفکر مذهبی که بتواند از جریان‌های ضد مذهبی جلوگیری کند، در منقبت‌سرایی رو به افول گرایید. بدین ترتیب از دوران مشروطه تا انقلاب اسلامی انواع مناقب در انزوا و خاموشی قرار گرفت. سرانجام مناقب پس از دوران انفعال و با شکل‌گیری انقلاب اسلامی، به دلیل ماهیت کفرستیزی انقلاب اسلامی، به اصل خویش باز می‌گردد و شاعران برجسته‌ای پدیدار می‌شوند که بنیان اندیشه خود را بر مبنای قرآن و فرمایشات اهل بیت (ع) استوار می‌سازند (جعفری‌گلو، ۱۳۹۳: ۶۱).

ویژگی‌های ادبی مناقب علوی در قرون دهم و یازدهم هجری، ذیل سبک هندی، عراقی و خراسانی قرار می‌گیرد. قصاید به شیوه قدما شامل نسیب، تشبیب و تغزل می‌شود و پس از اشاره به موضوع اصلی، مدح و ستایش امام علی (ع) آغاز می‌شود. شاعران این دوره را می‌توان طبق ویژگی‌های مناقبشان به دو گروه عمده تقسیم کرد. دسته اول شاعرانی که خصوصیات شیوه نو کمتر در مناقبشان یافت می‌شود و معمولاً همان سادگی قصاید دوران گذشته در مدایح و مناقبشان نمود دارد؛ هر چند گاه نمونه‌های زیبایی از ظرافت و پیچیدگی اندیشه نیز خلق کرده‌اند. از شاعران این گروه می‌توان به بابافغانی، محتشم کاشانی، وحشی بافقی و فیض کاشانی اشاره کرد. دسته دوم شاعرانی که بیش از دیگران به شیوه نو در سرودن مناقب توجه نموده‌اند. شاعران این دوره عبارت از سلیم تهرانی، فیاض لاهیجی، طالب آملی و عرفی شیرازی می‌باشند. مناقب علوی در این دوره در شمار روان‌ترین اشعار به شمار می‌رود که با وجود سادگی ویژگی‌های مخصوص خود را دارد. یکی از ویژگی‌های این مناقب سادگی گریز از تشبیب قصیده به موضوع اصلی و پرداختن به مدح است (سنگ‌سفیدی، ۱۳۷۵: ۲۷۱ - ۲۶۱).

۲. بحث و بررسی

۲-۱. بازتاب فرامتن‌های تاریخی در مناقب علوی معاصر

با بررسی مناقب علوی معاصر در سه مجموعه شعری *کارنامه شاعران در آستانه ولایت / امیرالمؤمنین* فرامتن‌های تاریخی استخراج و به ترتیب بسامد در جدولی فراهم آمد. در ادامه به بررسی صحت و سقم فرامتن‌ها بر اساس منابع دسته اول تاریخی می‌پردازیم.

جدول ۱ بازتاب فرامتن‌های تاریخی و فراوانی آن در سه مجموعه مورد بررسی

Table1: The reflection of historical metatexts and their abundance in three studied collections

شماره	فرامتن تاریخی	بسامد
-------	---------------	-------

۱	شهادت حضرت علی (ع)	۳۵۳
۲	جنگ‌های حضرت علی (ع)	۱۱۸
۳	ازدواج علی (ع) با فاطمه (س)	۳۲
۴	غدیر خم	۲۶
۵	سیره علی (ع)	۲۱
۶	لیله المبیت	۱۳
۷	قنبر - غلام علی (ع) -	۱۲
۸	ایمان آوردن علی (ع) به اسلام	۱۱
۹	ملقب شدن علی (ع) به ابوتراب	۱۰
۱۰	ماجرای سقیفه	۴
۱۱	خویشاوندی علی (ع) با پیامبر اسلام (ص)	۲
۱۲	فدک	۱
۱۳	میلاد علی (ع) در کعبه	۱
۱۴	پرورش یافتن علی (ع) به دست پیامبر (ص)	۱
مجموع	فرامتن‌های تاریخی در مناقب علوی معاصر	۶۰۵

۲-۱-۱. شهادت حضرت علی (ع)

این فرامتن با حوزه‌های معنایی متنوعی مانند جزئیات رخداد شهادت، ضربت زدن ابن ملجم، نقش کوفیان و نیز نقش قطامه در آن رخداد بیان شده است و چنانکه پیش از این از منابع تاریخی نقل شد، شاعران در مضمون‌پردازی به روایات تاریخی پایبند بوده‌اند (ر.ک طبری، ۱۳۹۸، ج ۶: ۲۶۸۴-۲۶۸۲).

بیش‌ترین فرامتن‌های تاریخی در مناقب علوی در شعر معاصر به شهادت حضرت علی (ع) اختصاص دارد و شاعران بیش‌ترین تأکیدشان بر همین مقوله است. «... ابن ملجم به کوفه رفت ولی وظیفه خود را از دیگران پنهان می‌کرد. در کوفه با زنی ازدواج کرد که نام وی قطامه بن علقمه بود. وی نیز از خوارج بود که علی در جنگ نهروان برادرش را کشته بود. قطام شرط ازدواج با او را کشتن علی قرار داد. ابن ملجم مدتی را نزد قطام بود. وقتی که آن روز فرا رسید، روز جمعه، ده روز از رمضان باقی مانده سال چهل هجری، آن دشمن خدا بیرون آمده و در راه علی (ع) که برای نماز صبح می‌رفت، نشست. وقتی که علی (ع) برای نماز از خانه بیرون آمد، ابن ملجم به طرف علی پرید و گفت: «حکم از آن خداست نه از آن تو» و ضربه‌ای با شمشیر بر پیشانی علی (ع) زد. آن‌گاه علی (ع) گفت: به خدای کعبه رستگار شدم. آن مرد، از دستتان فرار نکند» (ر.ک ابن قتیبه دینوری، ۱۳۸۰: ۱۹۵ - ۱۹۳). آنچه از رویداد بالا

در شعر منقبت‌گویان حضرت علی (ع) نمود یافته است شامل مواردی مانند ضربت زدن ابن ملجم در محراب بر حضرت علی (ع)، واقعه شهادت، فزت و رب الکعبه، نقش قطامه در واقعه، قصاص ابن ملجم و ... می‌شود که شاعران برای بازتاب شهادت حضرت علی (ع) در آثار خود از آن به خوبی بهره برده‌اند.

با توجه به بسامد بالای فرامتن ضربت خوردن حضرت علی (ع) در سروده‌های علوی مشخص می‌شود که نحوه شهادت حضرت علی که ضربت خوردن بر فرق مبارک است و نیز مکان آن - محراب مسجد - بیش از دیگر عناصر این رویداد مد نظر شاعران قرار گرفته است:

مگر کشتند در محراب، آن دلدادۀ حق را که دل در سینه می‌گریذ ز ملتّم زار زار امشب

(سپیده کاشانی) (زیادی ب، ۱۳۸۱: ۱۸۸)

شاعر در بیت زیر عبارت «فزت و رب الکعبه» را در شعر خود به کار برده است و این گونه به شهادت حضرت علی (ع) اشاره کرده است که نمود یک فرامتن تاریخی به شمار می‌رود:

غنچه لب‌های او از هم شکفت نغمه «فُزت و رَبُّ الکعبه» گفت

(حمید سبزواری) (همان: ۲۵۳)

بازتاب فرامتن تاریخی قصاص ابن ملجم در نهایت عدالت، موضوعی است که در شهریار بسیار زیبا آن را به تصویر کشیده است:

به جز از علی که گوید به پسر که قاتل من چو اسیر توسست اکنون به اسیر کن مدارا

(شهریار) (همان: ۲۰)

۲-۱-۲. جنگ‌های حضرت علی (ع)

پس از واقعه شهادت علی (ع) آنچه بیش از همه مورد توجه منقبت‌سرایان در مجموعه‌های شعری مورد بحث، قرار گرفته است جنگ‌هایی است که علی (ع) در آن حضور داشته است. جنگ‌های خیبر، صفین، بدر، احد، خندق، حنین، جمل و نهروان از جمله جنگ‌هایی است که حضرت علی (ع) در آن‌ها حضور داشته و امروزه نیز دست مایه شاعران معاصر برای بازتاب در اشعارشان است. نخستین جنگی که در منقبت‌های علوی دارای بسامد است، جنگ خیبر است. خیبر یکی از مهم‌ترین غزوات پیامبر (ص) است که در قلعه‌های خیبر با یهودیان بیش از سه ماه به طول انجامید. نقش علی (ع) و روایاتی که از سخنان و عملکرد پیامبر اکرم (ص) در این جنگ مضبوط است نشان از جایگاه حضرت علی (ع) نزد پیامبر و نقش کلیدی وی در سرانجام این جنگ دارد و همین سبب شده است که جنگ خیبر مورد توجه منقبت‌سرایان قرار گیرد تا آن جا که در بسیاری از منقبت‌ها، برای بیان رشادت و دلاوری علی (ع) به این جنگ اشاره می‌شود.

بازتاب فرامتن تاریخی جنگ خیبر در بیت زیر به خوبی به تصویر کشیده شده است و شاعر حضرت علی (ع) را فاتح آن می‌داند:

ماه خوبان، مهر عالم‌تاب عشق میر مردان، فاتح خیبر علی
(علی‌اصغر صائم کاشانی) (زیادی ب، ۱۳۸۱: ۴۳)

شاعر در این بیت علاوه بر بازتاب فرامتن جنگ خیبر به دیگر ویژگی‌های حضرت علی (ع) نیز اشاره کرده است و به صورت پی در پی و در نهایت ایجاز به وصف ایشان پرداخته است:

بت‌شکن، خیبرفکن، یعسوب دین، میر عرب سرور احرار و مرد کارزار دین علیست
(گلشن کردستانی) (همان: ۲۲۱)

نکته قابل توجه این است که شاعران در خصوص جنگ خیبر رویکردی کلی دارند و وارد جزئیات عملکرد و نقش مؤثر علی (ع) در فتح خیبر نمی‌شوند و در مضمون‌سازی تنها به آوردن واژه خیبر و القابی مانند فاتح خیبر، قهرمان خیبر و مانند آن بسنده می‌کنند و نه تنها در بیان این تلمیح تاریخی از زوایای نو ورود نمی‌کنند بلکه در ترکیب‌سازی نیز به تکرار ترکیب‌های آشنای پیشین بسنده می‌کنند. شاعران معاصر علاوه بر پرداختن به جنگ خیبر به دیگر جنگ‌های حضرت علی (ع) نیز پرداخته‌اند و به شیوه‌های مختلف این فرامتن تاریخی را در شعر خود منعکس کرده‌اند:

در رکاب رسول، پا به رکاب فاتح بدر و خیبر و احزاب
(جواد محدثی) (همان: ۲۴۵)

۲-۱-۳. ازدواج حضرت علی (ع) با حضرت فاطمه (س)

یکی از فرامتن‌های مورد توجه منقبت‌گویان علی (ع) مقام دامادی پیامبر (ص) و همسری فاطمه (س) است، به گونه‌ای که در کنار تمام فضایل، این مورد نیز به عنوان فضیلتی برای ایشان مطرح و ستوده می‌شود. «وکیل بن جراح از عباد بن منصور ما را خبر داد که می‌گفته‌است از عطاء شنیدم که می‌گفت: «علی از فاطمه خواستگاری کرد و رسول خدا به فاطمه فرمود: «علی از تو نام می‌برد.» و چون فاطمه سکوت کرد رسول خدا (ص) او را به همسری علی در آورد...» (ر.ک به واقدی، ۱۳۷۴، ج ۸: ۴۵ - ۴۶). شاید بتوان گفت این فرامتن و فرامتن جنگ‌هایی که ایشان در آن حاضر بوده‌اند تنها فرازهایی از سیره و تاریخ زندگی علی (ع) است که مورد توجه شاعران معاصر قرار گرفته است و دیگر زوایای زندگی ایشان مغفول مانده است. دامادی پیامبر نه مستقلاً اما به عنوان فضیلتی در کنار فضایل علی (ع) شمرده و به آن استناد می‌شود. شاعر در ابیات زیر به ازدواج حضرت علی (ع) و حضرت فاطمه (س) اشاره کرده است و از سیره علی (ع) به این موضوع پرداخته است که فرامتن تاریخی به شمار می‌رود:

حاکم و فرمانروا و والی و والا علی است	ابن عم مصطفی همسر زهرا علی است
شهسوار ملک هستی حیدر دلدل سوار	همشین مصطفی و همسر زهرا علی است

(محمد علی مردانی) (زیادی ج، ۱۳۸۱: ۲۶)

۲-۱-۴. غدیر خم

پس از شهادت علی (ع) با اختلاف آماری چشم گیر، منقبت گویان به واقعه غدیر خم اشاره کرده اند. بسامد کم مایه بازتاب این فرامتن تاریخی که در تفکر شیعی از اهمیت ویژه ای برخوردار است، در سروده های شاعران معاصر جای درنگ و تفکر دارد.

«... و نیز دلیل دیگر، گفتار آن حضرت است که در روز غدیر خم آن گاه که مردمان را گرد آورد تا گفتارش را بشنوند. فرمود: «آیا من از شما نسبت به خودتان سزاوارتر نیستم؟» عرض کردند: «چرا، خدا گواه است.» پس آن حضرت به دنبال آن بدون تأمل (و بی آن که میانه کلامش فاصله شود) فرمود: «هر که من مولایش (و فرمانروا و سزاوارتر از او به خودش) بوده ام علی مولای اوست و (با این جمله) اطاعت و پیروی از او و ولایتش را بر ایشان واجب فرمود، همچنان که اطاعت خودش بر آن ها واجب بود و در این باره از آن ها اقرار گرفت و آن را ثابت کرد و آن ها نیز انکار نکردند و این گفتار نیز از دلیل هایی است که صراحت آن در امامت و جانشینی آن حضرت روشن است» (ر.ک شیخ مفید، ۱۳۴۶، ج ۲: ۶ - ۷). همان طور که پیش از این آمد آن چه از فرامتن تاریخی غدیر خم در شعر منقبت گویان حضرت علی (ع) نمود یافته است متمرکز بر جانشینی علی (ع) است و ناظر بر حدیث «مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَهَذَا عَلِيٌّ مَوْلَاهُ» است. در بیت زیر شاعر به تاکید پیامبر بر جانشینی علی (ع) اشاره کرده است و این فرامتن تاریخی را به زیبایی در شعر خود منعکس کرده است:

در خم غدیر خواند احمد	با حمد خدا حروف ابجد
اکملت لکم به دین احمد	یعنی که پسر عم محمد

(امیر دهقان گزی) (زیادی الف، ۱۳۸۱: ۱۹۸)

گفت در روز غدیر احمد مختار به خلق	بعد من غیر علی والی و سالاری نیست
-----------------------------------	-----------------------------------

(همان: ۲۰۲)

۲-۱-۵. سیره علی (ع)

ساده زیستی و قناعت علی (ع) از فرامتن های تاریخی است که از مظاهر آن نوع پوشش و خوراک ایشان است. «جعفر بن محمد علیه السلام گوید: «چون علی علیه السلام میان دو کار که در هردو رضای خدا بود قرار می گرفت، همواره آن کار را برمیگزید که سخت تر از دیگری بود. علی (ع) همیشه از دسترنج خود می خورد و آن را برای او از مدینه می آوردند و اگر خوردن را سویق (آرد

جو یا آرد گندم بو داده) اختیار می‌کرد، آن را در انبانی می‌کرد و بر سر آن مهر می‌نهاد. مبدا کسی چیزی جز آن، بر آن بیفزاید. آیا در دنیا چه کسی زاهدتر از علی تواند بود؟» (ر.ک به اب هلال ثقفی، ۱۳۷۴: ۴۱ - ۴۲).

شاعر در ابیات زیر به ساده‌زیستی و قناعت علی (ع) اشاره می‌کند و از این فرامتن تاریخی برای آگاهی و اثربخشی شعر خویش استفاده می‌کند:

با علی گفتا یکی در رهگذار	از چه باشد جامه تو وصله‌دار
کس ندیده‌ای جهانی را پناه	جامه صد وصله بر اندام شاه
مرد سیرت را به صورت کار نیست	جامه گر صد وصله باشد عار نیست

(عباس شهری) (زیادی ب، ۱۳۸۱: ۱۵)

رعایت عدالت در دوران خلافت، رعایت امانت در رابطه با بیت‌المال و بخشندگی از جمله خصلت‌های پسندیده ایشان است که شاعر به زیبایی در بیت زیر به آن اشاره کرده است:

در خلافت عدل او، کاخ امان را بام و در در فتوت جود او، شاخ کرم را برگ و بار

(ابوالقاسم حالت) (همان: ۱۴۲)

۲-۱-۶. لیلۃ‌المبیت

«قریش بر کشتن رسول خدا هم‌داستان شدند و گفتند امروز کسی نیست که او را یاری کند و ابوطالب هم مرده‌است؛ پس همگی هماهنگ شدند که از هر قبیله‌ای جوانی نارس بیاورند تا بر او بتازند و چون یک نفر او را با شمشیرهای خود بزنند و دیگر بنی‌هاشم را نیروی دشمنی به همه قریش نخواهد بود. چون رسول خدا از این امر خبر یافت و دانست که تصمیم گرفته‌اند تا در شب موعود بر او حمله برند؛ هنگامی که هوا کاملاً تاریک شد با ابوبکر بیرون رفت... قریش آمدند و علی (ع) را در بستر محمد (ص) یافتند و گفتند: «پسرعمویت کجا است؟» گفت: «به او گفتید از شهر ما برو» (ر.ک به یعقوبی، ۱۳۸۵، ج ۱: ۳۹۹ - ۳۹۷). این فرامتن، منطبق بر روایت تاریخی در شعر شاعران نمود داشته است:

خفت در جای نبی، تا جان فدای او کند کرد پیمان اخوت، با پیمبر برقرار

(حبیب چایچیان) (زیادی الف، ۱۳۸۱: ۱۳۷)

۲-۱-۷. قنبر - غلام علی (ع) -

(ابوعبدالله یا ابوعمر و کندی، از راویان ثقه، در ایام حجاج در کوفه وفات یافت) گوید: «با قنبر (غلام علی بن ابیطالب که به دست حجاج بن یوسف در ایام امارت حجاج بر عراق کشته شد) به نزد علی (علیه‌السلام) رفتیم. قنبر گفت: «یا امیرالمؤمنین، برخیز که برای

شما گنجینه‌ای نهفته‌ام. علی (ع) گفت: «چه گنجینه‌ای؟ گفت: «با من بیایید.» علی (ع) برخاست و با او به خانه رفت...» (ر.ک به ابن هلال ثقفی، ۱۳۷۴: ۳۴). مضمونی که شاعران از این فرامتن برای پردازش آن بهره برده‌اند، تبیین جایگاه فرودین خود (شاعر) در برابر علی (ع) است و اذعان دارند که اگر لایق غلامی غلام علی (ع) باشند، به مقام والایی دست یافته‌اند و خود را شایسته جایگاه غلامی شخص ایشان نمی‌دانند.

مظهر کل فاتح خیبر امیرالمؤمنین بندگی قنبرش فخر من و آبای من
(جویای تبریزی) (زیادی الف، ۱۳۸۱: ۱۳۵)

در این بیت شاعر ضمن این‌که برای قنبر رتبه و جایگاه بالا در نظر گرفته باز آن را در برابر داشتن حب علی (ع) هیچ می‌داند:
وز یک نظر شفاعت پیر و جوان کند در حشر اگر اشاره، به قنبر کند علی
(مولانا طغرا) (همان: ۱۰۴)

۲-۱-۸. ایمان آوردن علی (ع) به اسلام

در منابع تاریخی متعدد اذعان شده است که علی (ع)، تربیت‌شده و پرورش‌یافته به دست رسول اکرم (ص)، نخستین مردی است که به اسلام ایمان آورد. «علی تربیت شده پیامبر (ص): علی بن ابیطالب (ع) در همه کار خویش تابع پیغمبر (ص) بود و به او اقتدا می‌کرد و به همین ترتیب بود تا بالغ شد و خداوند او را معصوم داشته و هدایت کرده و چون پیغمبر خویش توفیق عصمت داده بود که آن‌ها مجبور و ناچار از انجام عبادت نبودند بلکه از روی اختیار و دلخواه، اطاعت پروردگار و فرمانبرداری و خودداری از منہیات او را برگزیدند...» (ر.ک به مسعودی، ۱۳۸۲، ج ۱: ۶۳۲). شاعر در بیت زیر فرامتن ایمان آوردن علی (ع) را به صورت عبارت عربی بازتاب داده است و او را همچون خرمنی در برابر دانه می‌داند:

چه علی؟ أولٌ من آمن بود همه چون دانه و او خرمن بود
(عبدالعلی باقی شهرضایی) (زیادی الف، ۱۳۸۱: ۶۸)

۲-۱-۹. ملقب شدن علی (ع) به ابوتراب

لقب ابوتراب از القابی است که در پی یک فرامتن تاریخی بر علی (ع) اطلاق شده است و شاعران اگرچه به فرامتن تاریخی به صورت مستقیم اشاره نکرده‌اند اما بازتاب آن فرامتن با بسامد لقب ابوتراب در سروده‌های مورد بررسی، آشکار شده است. «عمار یاسر گوید: من و علی در غزوۀ عشیره با پیامبر خدا (ص) همراه بودیم و در منزلی فرود آمدیم و کسانی از بنی مدلیج (از قبایل عدنانی) را دیدیم که در نخلستان خود کار می‌کردند. من و علی گفتیم: برویم ببینیم چگونه کار می‌کنند. و برفتم و ساعتی در آن‌ها

نگریستیم که خوابمان گرفت و سوی درختان نخل نو سال رفتیم و زیر آن روی خاک بخفتیم که پیمبر (ص) از خواب بیدارمان کرد و ما به خاک، آلوده بودیم و علی را با پای خود تکان داد و گفت: ای ابوتراب! برخیز» (ر.ک به طبری، ۱۳۹۸، ج ۳: ۹۳۷ - ۹۳۸). شهرت این لقب تا جایی است که شاعران آن را به عنوان جانشین اسم آورده‌اند و در تمامی ابیات شاعران بدون نیاز به آوردن نام علی (ع) با آوردن ابوتراب به شخص ایشان اشاره می‌کند. شاعر در بیت زیر به صورت بسیار هنرمندانه از فرامتن تاریخی ابوتراب استفاده کرده است و داستان آن را در نهایت ایجاز بازتاب داده است:

سر نهاده بوتراب، اندر تراب بود غرق شوق و شور و التهاب
(حمید سبزواری) (زیادی الف، ۱۳۸۱: ۲۵۳)

۲-۱-۱۰. ماجرای سقیفه

ماجرای سقیفه و جانشینی پیامبر (ص) در تفکر شیعی بسیار مهم و در مناقب علوی نیز دارای بسامد است. این فرامتن با محورهای موضوعی از جمله اجحاف، چشم‌پوشی بر حق، بی‌عدالتی، جاه‌طلبی و جهالت همراه است. «بعضی از گفته‌های سعد چنین بود: «ای گروه انصار، شما در اسلام دارای سابقه و فضیلتی هستید. رسول خدا (ص) بیش از ده سال در میان قوم خویش بود ولی از قوم او مگر عده‌ای اندک، کسی به وی ایمان نیاورد. سوگند به خدا، قوم او، دین وی را نشناختند و نیز نتوانستند آن را از خود دور کنند. تا این‌که خداوند برتری را برای شما خواست و کرامت را به سوی شما راند و این نعمت را ویژه شما گرداند و ایمان به خدا و رسول او را روزی شما کرد... ابوبکر به همراه عمر به سرعت به سوی سقیفه به راه افتادند...» (ر.ک به ابن قتیبه دینوری، ۱۳۸۰: ۳۱ - ۲۰). در این بیت عدم بیعت با علی، جهل و نادانی مردم، شتاب‌زدگی در جاه‌طلبی و حرص و طمع مطرح شده است:

در کفن و دفن نور/ با دست‌های نور/ تاریکی جهالت/ در زیر سقف سقیفه/ با پیروان نفس/ شتاب‌زده/ به سهم ارث خلافت پرداخت
(طاهره صفارزاده) (زیادی ب، ۱۳۸۱: ۷۳)

۲-۱-۱۱. خویشاوندی علی (ع) با پیامبر اسلام (ص)

خویشاوندی علی (ع) با پیامبر اسلام (ص) - به عنوان یک فرامتن تاریخی - اگرچه اندک اما در سروده‌هایی دیده شد. «در جنگ صفین هنگامی که قرآن‌ها را بر نیزه کردند در سپاه معاویه نزدیک پانصد قرآن بالا رفت. نجاشی ابن حارث در این باره گوید: مردم شام نیزه‌ها را بلند کردند، بهترین چیزی که توان خواند بالای آن بود و علی را ندا دادند که ای پسرعم محمد! آیا از هلاک شدن همه مردم باک نداری؟» (مسعودی، ۱۳۷۴، ج ۱: ۷۴۷). در بیت زیر شاعر خویشاوندی علی (ع) با پیامبر (ص) را به صورت تضاد و تقابل بازتاب داده است که زیبایی آن را دوچندان کرده است:

که باشد جامع اضداد چون ابن عم پیغمبر که هم قسام نور و نار نیران است یا هر دو
(محمدعلی مردانی) (زیادی ج، ۱۳۸۱: ۲۴)

۲-۱-۱۲. فدک

«...فاطمه دختر پیامبر خدا نزد ابوبکر آمد و میراث خود را از پدرش خواستار گردید. پس به او گفت؛ پیامبر خدا گفته است: «ماگروه پیامبران میراث نمی‌دهیم، آن‌چه به جای می‌گذاریم صدقه است.» پس گفت: «آیا حکم خداست که تو از پدرت میراث بری و من از پدرم میراث نبرم؟ آیا پیامبر خدا نگفته است؛ حق مرد در بارهٔ فرزندانش رعایت می‌شود؟» (یعقوبی، ج ۲، ۱۳۸۲: ۱). شاعر در بیت زیر ماجرای فدک را به گونه‌ای بیان می‌کند که از علی (ع) خواستار است که برای بازپس گرفتن حق همسرش همچون موسی به فدک بیاید:

علی به باغ فدک، بیا زارعان بر دوش چنان که چوب شبانان عصاست با موسی
(شهریار) (زیادی ب، ۱۳۸۱: ۲۳)

۲-۱-۱۳. میلاد علی در کعبه

«برادر رسول خدا و پسرعمو و وزیر و شوهر دخترش فاطمه بانوی زنان دو جهان، امیرالمؤمنین علی بن ابیطالب بن هاشم بن عبدمناف است و او سید اوصیاء است که بهترین درودها بر او باد و کنیه‌اش ابوالحسن است و در شهر مکه در خانهٔ کعبه در روز جمعه سیزدهم شهر رجب در سال سی‌ام عام الفیل (یعنی سی سال پس از داستان لشکرکشی ابرهه به شهر مکه برای خراب کردن خانهٔ کعبه) به دنیا آمد...» (ر.ک شیخ مفید، ۱۳۴۶، ج ۱: ۲).

در بیت آحد، قدرت حق، پرده برافکند از بنت اسد، شیرصفت، یک پسر آمد
(حبیب چایچیان) (زیادی الف، ۱۳۸۱: ۱۳۹)

۳. نتیجه‌گیری

محوریت شخصیت حضرت علی (ع) در مناقب علوی به عنوان یک شخصیت تاریخی، سبب شده است که فرامتن‌های تاریخی پس از عناصر ادبی، بیش‌ترین نمود را در این سروده‌ها به خود اختصاص دهند و این بسامد با تکیه بر ماهیت فرامتن و ارتباط متقابل آن با متن، بر لایه‌های متن (به ویژه لایهٔ انگاره‌ها و لایهٔ موسیقی لفظی و معنوی) تأثیرگذار است. با بررسی و بسامدگیری فرامتن تاریخی در مناقب علوی معاصر آشکار شد که شاعران معاصر از چهارده فرامتن تاریخی در سروده‌هایشان بهره برده‌اند که به ترتیب بسامد

عبارتند از: «شهادت حضرت علی (ع)»، «جنگ‌های حضرت علی (ع)»، «ازدواج علی (ع) با فاطمه (س)»، «غدیر خم»، «سیره علی (ع)»، «لیلہ المبیّت»، «قنبر - غلام علی (ع)»، «ایمان آوردن علی (ع) به اسلام»، «ملقب شدن علی (ع) به ابوتراب»، «ماجرای سقیفه»، «خویشاوندی علی (ع) با پیامبر اسلام (ص)»، «فدک»، «میلاد علی (ع) در کعبه» و «پرورش یافتن علی (ع) به دست پیامبر (ص)».

بر این اساس واقعه شهادت علی (ع) بیش‌ترین بسامد را به خود اختصاص داده و با اختلاف بسیاری نسبت به سایر فرامتن‌ها قرار گرفته است. این فراوانی نشان می‌دهد جنبه احساسی منقبت‌ها بیش‌تر مورد توجه شاعران بوده است و بیش از آن‌که حیات و سیره علی (ع) بیان شود، احساسی‌ترین جنبه حیات ایشان که شهادت و جزئیات آن است، تبیین شده است. پس از آن جنگ‌های ایشان - به ویژه جنگ بدر و خیبر - ازدواج با حضرت فاطمه (س)، واقعه غدیر خم، و سیره علوی - به ویژه واقعه ولادت ایشان - در مرکز هرم توجه شاعران در منقبت‌سرایی قرار گرفته‌اند. این فراوانی نشان می‌دهد که تأکید شاعران ابتدا بر مفهوم تشییع و پس از آن شخصیت تاریخی حضرت علی از منظر جنگ‌آوری بوده است.

نکته دیگر این است که منقبت‌سرایان در بیان جنگ‌های علی (ع) رویکردی کلی دارند و وارد جزئیات عملکرد و نقش مؤثر ایشان در پیروزی جنگ‌ها نمی‌شوند و در مضمون‌سازی تنها به ذکر واژه‌هایی چون خیبر، احد، بدر و القابی مانند فاتح خیبر، فاتح بدر و مانند آن بسنده می‌کنند و نه تنها در بیان این تلمیح تاریخی، از زوایای نو وارد نمی‌شوند بلکه در ترکیب‌سازی نیز به تکرار ترکیب‌های آشنای پیشین می‌پردازند. این کلی‌گویی نشانه عدم آشنایی کامل شاعران از رویداد مورد نظر و صرفاً تکرار مضامینی است که در مناقب دیگر آمده است. به عبارت دیگر شاعران معاصر در منقبت‌سرایی علوی به فرامتن‌های تاریخی عمده و پرتکرار در این جریان شعری بسنده کرده‌اند و آگاهی شاعران محدود به مقولاتی است که در شعر علوی توسط دیگر شاعران مطرح شده است و از دستیابی به اطلاعاتی برآمده از مطالعه و تحقیق فردی و تعمق بر منابع تاریخی بی‌بهره بوده‌اند. از این رو فرامتن‌های تاریخی به صورت کلی و یکنواخت در سروده‌ها تکرار شده است و زوایای نو و مضامین بدیع در آن اندک است.

ناگفته نماند که نسبت صحت تاریخی در مناقب علوی (در حوزه ادبیات کلاسیک و معاصر) بیش از جعلیات و اغراق‌های کذب برآورد شد هرچند که در مواردی تکیه بر روایات ضعیف دیده می‌شود و نمی‌توان آن را انکار کرد. در واقع سراینده‌گان معاصر با پیروی از پیشینیان در این حوزه، تلاش نموده‌اند که رویدادهای تاریخی زندگی و شخصیت حضرت علی (ع) را به درستی و با تکیه بر منابع معتبر در آثار خویش منعکس کنند.

منابع

اسداللهی تجرق، الله‌شکر (۱۳۷۹). متن و فرامتن در ادبیات. دانشکده ادبیات و علوم انسانی تبریز. شماره ۱۷۷، صص ۱-۳۳.

تایسن، لوئیس (۱۳۸۷). *نظریه‌های نقد ادبی معاصر*. ترجمه مازیار حسین‌زاده و فاطمه حسینی. تهران: نگاه امروز.

ثقفی، ابراهیم‌بن محمد بن سعید (۱۳۷۴). *الغارات*. ترجمه عبدالمحمد آیتی. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

جعفر بگلو، کبری (۱۳۹۳). بررسی و شرح مناقب پیامبر و اهل بیت (ع) در دیوان نظیری نیشابوری. دانشگاه بین‌المللی امام خمینی.

جودوی، حسین (۱۳۹۵). مناقب علوی در عصر قاجار (با تکیه بر اشعار سروش اصفهانی، جیحون یزدی و عثمان سامانی). دانشگاه یزد.

ابن قتیبه دینوری، ابو محمد عبدالله بن مسلم (۱۳۸۰). *امامت و سیاست*. ترجمه سیدناصر طباطبایی. تهران: ققنوس.

زرقانی، سید مهدی (۱۳۹۱). *تاریخ ادبی ایران و قلمرو زبان فارسی: تطور و دگر دیسی ژانرها تا میانه سده پنجم به انضمام نظریه تاریخ ادبیات*. چاپ دوم. تهران: سخن.

زیادی، عزیزا... (۱۳۸۱ الف). *کارنامه شاعران در آستانه ولایت امیرالمؤمنین: در حوالی آفتاب (دفتر سوم)*. تهران: کتاب نیستان.

_____ (۱۳۸۱ ب). *کارنامه شاعران در آستانه ولایت امیرالمؤمنین: شعری شبیه سکوت (دفتر چهارم)*. تهران: کتاب نیستان.

_____ (۱۳۸۱ ج). *کارنامه شاعران در آستانه ولایت امیرالمؤمنین: مثل هیچ کس (دفتر پنجم)*. تهران: کتاب نیستان.

سنگری، محمدرضا (۱۳۹۵). *شعر هیأت*. چاپ دوم. تهران: جمهوری.

سنگ سفیدی، شهلا (۱۳۷۵). بررسی مناقب علوی در شعر فارسی در سده‌های دهم و یازدهم هجری. دانشکده ادبیات و علوم انسانی. دانشگاه شیراز.

شیخ مفید، محمد بن محمد بن نعمان (۱۳۴۶). *الارشاد فی معرفه حجج الله علی العباد*. ترجمه سید هاشم رسولی محلاتی. جلد اول و دوم. چاپ دوم. تهران: اسلامیه.

صف‌شکن، مهرنوش (۱۳۸۶). مناقب علوی در پاره‌ای از اشعار شاعران برجسته فارسی (سده‌های دوازدهم و سیزدهم). دانشکده ادبیات و علوم انسانی. دانشگاه شیراز.

طبری، محمد بن جریر (۱۳۹۸). *تاریخ طبری*. ترجمه ابوالقاسم پاینده. جلد ۳، ۶ و ۸. تهران: اساطیر.

طغیانی اسفرجانی، اسحق (۱۳۷۳). *ولایت در شعر عصر صفوی*. جلد اول. تبریز: دانشگاه تبریز.

لیشر، پیتر (۱۳۷۸). *فرامتن و نمایه‌سازی*. ترجمه کیوان کوشا. فصلنامه کتاب، صص. ۱۲۱-۱۳۰.

- محدثی خراسانی، زهرا (۱۳۸۸). شعر آیینی و تأثیر انقلاب اسلامی ایران در آن. چاپ دوم. تهران: مجتمع فرهنگی عاشورا.
- مسعودی، علی بن الحسین (۱۳۷۴). مروج الذهب. ترجمه ابوالقاسم پاینده. تهران: علمی و فرهنگی.
- معین، محمد (۱۳۸۶). فرهنگ معین. چاپ سوم. تهران: زرین.
- منصف، مصطفی (۱۳۸۱). ستایش علی (ع) در شعر فارسی. کیهان فرهنگی، شماره ۱۹۴، صص. ۲۸-۳۱.
- نامور مطلق، بهمن (۱۳۹۴). درآمدی بر بینامتنیت. چاپ دوم. تهران: سخن.
- نجفی، ابولحسن (۱۳۸۹). وظیفه ادبیات. تهران: نیلوفر.
- نوریان، سید مهدی، خردمندپور، مسعود (۱۳۹۳). مضامین تعلیمی در شعر آیینی. پژوهش نامه ادبیات تعلیمی، ۶(۲۳)، صص. ۳۳-۵۶.
- واقدی، محمد بن عمر (۱۳۷۴). مغازی. جلد ۱-۸. ترجمه محمود مهدوی دامغانی. تهران: نشر دانشگاهی.
- یعقوبی، احمد بن اسحاق (۱۳۸۲). تاریخ یعقوبی. ترجمه محمد ابراهیم آیتی. جلد ۱ و ۲. تهران: علمی و فرهنگی.
- یگانه، سپیده (۱۳۹۳). تاریخ ادبی شعر دفاع مقدس (۱۳۵۹-۱۳۶۹). تهران: دانشگاه الزهرا (س).